

Magdalena BARANOWSKA
Uniwersytet Łódzki

ROZWÓJ HISTORYCZNY PODŁÓDZKICH MIAST-OGRODÓW NA PRZYKŁADZIE MIASTA-LASU KOLUMNY

1. Wprowadzenie

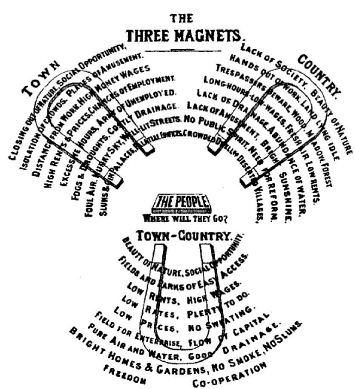
Rodowód miast-ogrodów okolic Łodzi, zwanych często miastami-lasami, wywodzi się z XIX-wiecznej koncepcji *garden-city* brytyjskiego planisty Ebenezera Howarda. Powstała ona w czasach postępującej industrializacji, która przyciągając ludność do miast, doprowadziła do ich przeludnienia oraz znaczących problemów związanych z mieszkalnictwem, warunkami bytowymi, sanitarnymi, epidemiami. Stąd też koncepcja miała na celu:

- zahamowanie niekorzystnego wzrostu miast przemysłowych,
- ograniczenie napięć społecznych i ekonomicznych wynikających z ich przeludnienia,
- likwidację slumsów,
- zminimalizowanie środowiskowych zagrożeń,
- zahamowanie procesów wyludniania obszarów wiejskich,
- podniesienie jakości życia miejskiego poprzez połączenie udogodnień cywilizacyjnych z przyjemnościami życia na wsi oraz zapewnienie ludziom optymalnych warunków życia w zdrowiu, spokoju i harmonii.

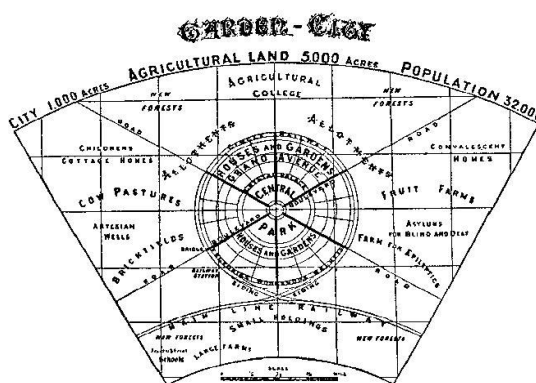
Swoje rozważania Howard przedstawił za pomocą diagramu trzech magnesów (rys. 1), na którym ukazał miasto i wieś ze swoimi zaletami i wadami oraz zaproponował alternatywę w postaci miasta-ogrodu (trzeci magnes), łączącego to, co w nich najlepsze.

Idealne miasto-ogród miało stanowić samodzielną, niezależną jednostkę założoną na planie koła, na terenach zielonych. Rozplanowane

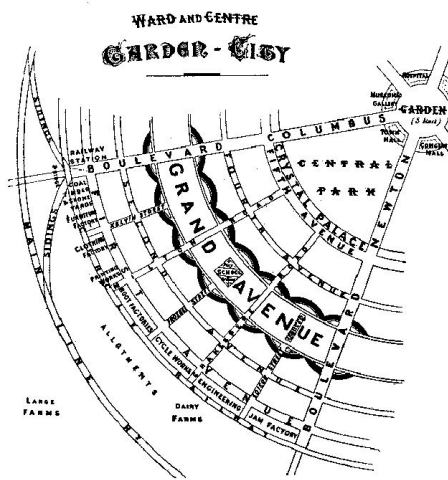
w formie układu współśrodkowych okręgów, z szerokimi promieniście odchodzącymi alejami, z najważniejszymi obiektami użyteczności publicznej w części centralnej oraz oddzielnie położoną dzielnicą przemysłową, miało być zamieszkane przez ograniczoną liczbę mieszkańców (ok. 32 tys.). Obszary zewnętrzne miasta przeznaczono na strefę rolniczą, resztę pod zabudowę mieszkaniową i obiekty towarzyszące, wtopione w ogrody, parki i zielen rekreacyjną (rys. 2-3, Howard 1965).

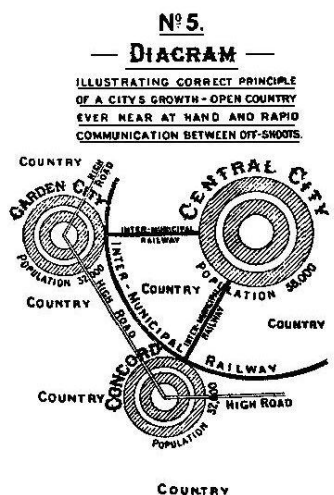
Rys. 1. Trzy Magnesy
Źródło: Howard (1965)

Rys. 2. Schemat miasta-ogrodu
Ebenezera Howarda
Źródło: Howard (1965)

Rys. 3. Centrum i otoczenie
miasta-ogrodu
Źródło: Howard (1965)

Rys. 4. Diagram ilustrujący proces
rozwoju kolejnych jednostek osadniczych
Źródło: Howard (1965)

Tak zorganizowane miasto-ogród miało być oddalone o kilkadziesiąt kilometrów od dużego miasta, aczkolwiek dogodnie z nim połączone. Po osiągnięciu określonego limitu mieszkańców, w pewnej odległości od niego powinno powstać kolejne, bliźniacze miasto-ogród (rys. 4).

Dzięki zaangażowaniu twórcy *garden-cities* i finansowej pomocy państwa na początku XX w. powstały dwa pierwsze miasta-ogrody: Letchworth (1903 r.) i Welwyn Garden City (1920 r.). W niedługim czasie koncepcja miast-ogrodów stała się popularna również zagranicą. Miasta-ogrody budowano m.in. w Rosji, Francji, Niemczech, Japonii, RPA, Włoszech, Luksemburgu, Austrii, Hiszpanii, Rumunii i Turcji.

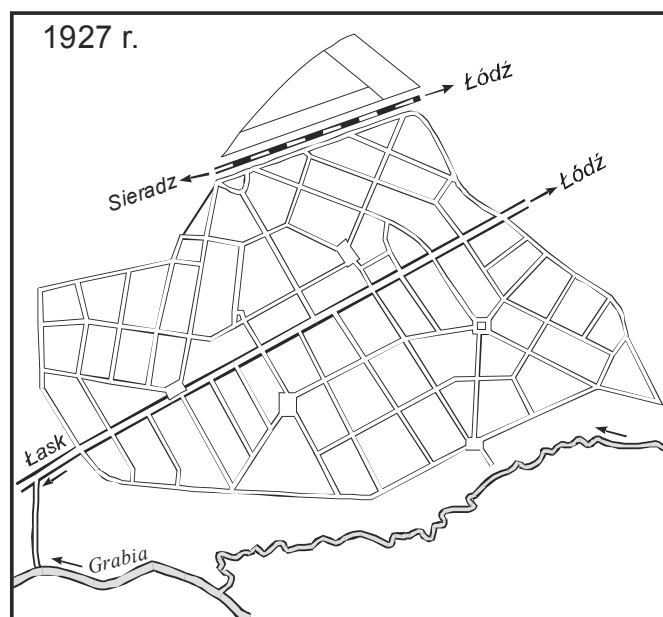
W Polsce koncepcją miast-ogrodów zainteresowano się w pierwszej dekadzie XX w. Od 1913 r. powstawały już pierwsze projekty miast-ogrodów m.in. w okolicach Warszawy, Wrocławia, Katowic, Częstochowy. Nie wszystkie jednak z nich udało się zrealizować (Baranowska 2007).

Do Łodzi idea Howarda dotarła w okresie międzywojennym wraz ze wzrostem zainteresowania strefą podmiejską, z przeznaczeniem na cele rekreacyjno-wypoczynkowe. W tym okresie powstało tu kilka miast-ogrodów. Z uwagi na ich lokalizację, na obszarach zalesionych, często nazywano je miastami-lasami. Zaliczamy do nich m.in. Miasto-Las Kolumnę, Tuszyn-Las, Miasto-Ogród Sokolniki oraz Łagiewniki.

2. Miasto-Las Kolumna

Historia pierwszego miasta-ogrodu okolic Łodzi – Miasta-Lasu Kolumny, rozpoczyna się w połowie lat 20. XX w. Pierwotnie miejscowość należąca do dóbr łaskich, składająca się z wioski i osady młyńskiej położonej nad rzeką Grabią, w końcu XIX w. znalazła się w rękach rodziny Szweycerów. W 1925 r. Janusz Szweycer, ówczesny właściciel Kolumny, zainspirowany osiągnięciami angielskiej urbanistyki, zwrócił się do władz z prośbą o wyrażenie zgody na wydzielenie fragmentu lasu pod przyszłą osadę letniskową. Jego wniosek został pozytywnie rozpatrzony. Plan parcelacji wykonał architekt Antoni Jawornicki, wzorując się właśnie na miastach-ogrodach Ebenezero Howarda. Wytyczył parcele, szerokie, promieniście odchodzące aleje, wewnętrzne drogi oraz tereny pod budowę najważniejszych obiektów

użyteczności publicznej (m.in. kościoła, szkoły, poczty, targowiska, stacji kolejowej). W latach 1926–1927 łaski geometra, inżynier Tadeusz Radzik, rozparcelował pierwsze tereny leśne pod przyszłą osadę (rys. 5, Dronka 1994).

Rys. 5. Plan Miasta-Lasu Kolumna
Źródło: opracowanie własne

Aby zachęcić potencjalnych nabywców, plany nowo powstającego osiedla zamieszczano w prasie, ukazując i zachwalając jego walory, tj. malownicze położenie wśród sosnowych lasów, czyste rzeki, wspinały mikroklimat oraz dogodne połączenie komunikacyjne (szosa, kolej i projektowany tramwaj elektryczny z Łodzi przez Pabianice, Łask do Zduńskiej Woli) (Bonisławski 2002).

Działki wytyczano etapami. Pierwszy fragment nawiązywał do planowanego przystanku kolejowego (wybudowanego w 1930 r.), od którego promieniście rozchodziły się trzy ulice (dzisiejsze: Lubelska, Piotrkowska, Wileńska), pozostałe zaś dochodziły do torów (Gdańska, Łanowa). Wszystkie zostały połączone ulicami obwodowymi (Letnia, Kopernika, Komuny Paryskiej). Równolegle wytyczono odpowiednie parcele pod budowę kościoła, szkoły, poczty, targowiska, parku, elektrowni i przystanku kolejowego.

Drugą część rozparcelowanego terenu, zwaną „Cyganką”, położoną na północ od torów, przeznaczono pod zabudowę luksusowymi willami (obecnie teren ograniczony ulicami: Brzeźną, Błękitną i Torową).

Trzeci obszar parcelacji położony był na południe od drogi z Łasku do Łodzi. Tu układ ulic nawiązywał do centralnie położonego ronda – Pl. Gwieździstego – dziś ograniczonego ulicami: Wojska Polskiego i Sandomierską oraz doliną Pałusznicą (Dronka 1994).

Ogółem te trzy fragmenty, o łącznej powierzchni 113 ha, podzielono na 485 działek, których pierwszych zakupów dokonano we wrześniu 1929 r.

Pierwszymi nabywcami działek byli głównie Polacy, jednak w okresie międzywojennym, odsprzedawane prawie wyłącznie Żydom i Niemcom, w większości zmieniły właścicieli. Nabywali je bogaci fabrykanci, przemysłowcy, urzędnicy, inteligencja, kupcy, przede wszystkim pochodzący z Łodzi (65%), Pabianic (20,4%) i Łasku (8,2%) (Matczak 1987). Warunkiem było wpłacenie 25% zaliczki i pozostałej sumy w 12 ratach miesięcznych. Wielkość działek sięgała od 1 tys. do 5 tys. m², a koszt 1 m² wynosił od 50 gr do 3 zł. Kupujących obowiązywał zakaz wycinania więcej niż 1/3 drzewostanu. Do końca 1929 r. sprzedano wszystkie działki. Z uwagi natomiast na wzrastającą liczbę mieszkańców pochodzenia żydowskiego, w niedługim czasie wybudowano tu niewielką synagogę, a Kolumnę nazwano „Małą Palestyną”.

W 1929 r. powołano Towarzystwo Miłośników Miasta-Lasu Kolumna, które przeprowadziło główne inwestycje w infrastrukturę rekreacyjną – wzniesiono m.in. korty tenisowe, sklepy, restauracje, kąpielisko, wybudowano szkołę, straż pożarną oraz elektrownię. W 1931 r. w Kolumnie było już 200 domów i 20 pensjonatów; jednocześnie mogło przebywać od 5 tys. do 7 tys. turystów.

Janusz Szweyca, zachęcony sukcesem pierwszej parcelacji, pod drugą przeznaczył kolejne 81 ha. Były to tereny położone w zachodniej części osady (ograniczone dzisiejszymi ulicami: Lubelską, Graniczną i Niską) oraz cały fragment niezalesionych działek między ul. Wojska Polskiego i doliną Pałusznicą. Wytoczono 297 działek, z których jednak sprzedać udało się zaledwie kilka (Dronka 1994).

W wyniku przeprowadzonych parcelacji, Miasto-Las Kolumna otrzymało zwarty układ przestrzenny, oparty na ciągach komunikacyjnych linii kolejowej i drogi kołowej. Droga podzieliła miejscowość na dwie, prawie równe części południową i północną, którą przecina

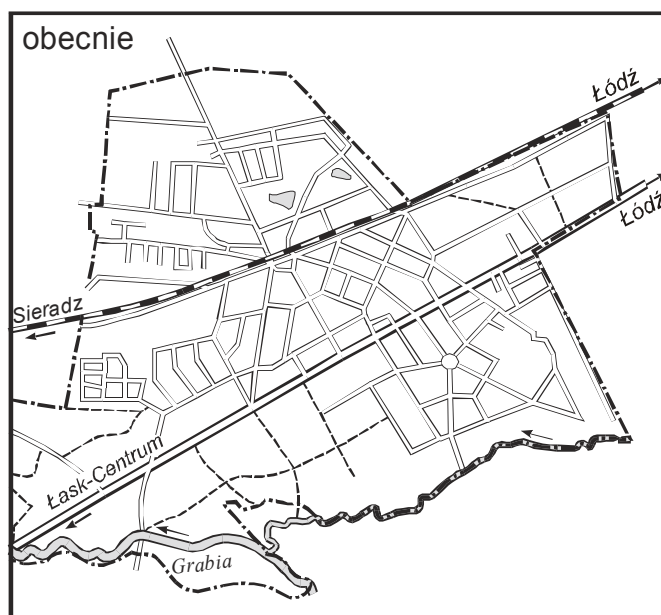
linia kolejowa. Obszarowi pomiędzy torami PKP a szosą Pabianice–Łask nadano promienisty układ, bliżej drogi kołowej układ przestrzenny nabierał cech szachownicy.

W latach 30., oprócz inwestycji w urządzenia publiczne zagospodarowywano także prywatne działki budowlane. Nieliczna ludność polska budowała niewielkie, parterowe, drewniane domy, przeznaczone w większości na użytek własny. Zamożniejsza ludność żydowska i niemiecka wznosiła przestronne, luksusowe wille i pensjonaty, często z przeznaczeniem na wynajem letnikom. Były to na ogół drewniane domy z dużą liczbą okien i o dużych okapach dachów, ozdabiane werandami i wieżyczkami, wznoszone według tzw. stylu szwajcarskiego (Matczak 1987).

Wojna nie spowodowała większych zniszczeń miejscowości, aczkolwiek przyniosła znaczną redukcję funkcji wypoczynkowej na rzecz mieszkalnej. W okresie okupacji mienie Żydów zagrabili Niemcy, a sami właściciele zostali wywiezieni do łódzkiego getta. W latach 1941–1942 Kolumnę skolonizowali niemieccy osadnicy z Wołynia i Besarabii. Po wojnie opuszczone domy zamieszkali repatrianci z okolic Wilna oraz mieszkańcy Łodzi. W tym czasie Kolumna stała się podmiejską osadą mieszkalną. Charakteru letniska ponownie nabrała w końcu lat 50. Duże zmiany dla miejscowości przyniósł rok 1973, kiedy Kolumnę włączono do granic administracyjnych Łasku.

Współczesny plan Kolumny niewiele różni się od tego sprzed lat. Szerokie, przestronne ulice i trafne rozwiązania planistyczne z jednej strony scalają, z drugiej dają poczucie przestrzeni, co było jednym z pierwotnych zamierzeń twórców. Oprócz rozbudowanej części północnej, główne arterie i place części centralnej oraz południowej zachowały się i utrwaliły przez lata, przywodząc na myśl założenia planistyczne idei miast-ogrodów (rys. 6). Dzisiejsza Kolumna, malowniczo położona wśród sosnowych lasów, z pięknie uformowaną doliną Grabi, nadal stwarza korzystne warunki do wypoczynku. Te nieprzeciętne walory przyrodnicze zadecydowały o tym, że przetrwał letniskowy charakter miejscowości, choć zapewne lata jej świetności przeminęły bezpowrotnie. Zmiany prawne w końcu lat 80. doprowadziły do znacznej samowolnej wycinki wielu sosen, przez co zagrożony został leśny charakter Kolumny, a także niepowtarzalna atmosfera, jaka towarzyszy temu miejscu. Z roku na roku pogorszeniu ulega także stan drewnianej zabudowy z okresu międzywojennego. Wiele opuszczonych drewniaków, będących nie-

gdyś symbolem rozkwitu, dziś szpeci krajobraz Kolumny. Oczywiście jest, iż bez należytej ochrony i konserwacji zagrożone jest dziedzictwo jej przeszłości.

Rys. 6. Współczesny plan Kolumny
Źródło: opracowanie własne

3. Wnioski końcowe

Realizacja koncepcji miast-ogrodów w okolicach Łodzi w znacznym stopniu odbiegała od wizji Howarda. Tu często, miejsce ambitnych, humanitarnych planów angielskiego planisty zastąpiły dążenia do stworzenia luksusowych i dochodowych letnisk podmiejskich. Z precyzyjnie sformułowanych założeń określających idealne miasto-ogród, podczas realizacji projektów podłódzkich miast-lasów przeszczepiano jedynie kilka, m.in. lokalizację osiedli w zdrowym i przyjaznym otoczeniu oraz wybrane rozwiązania planistyczne (głównie plac centralny z promieniście odchodzącymi od niego ulicami), czego przykładem jest Miasto-Las Kolumna. Należy zatem podkreślić, iż miasta-ogrody okolic Łodzi były jedynie modyfikacją wizji Howarda. Jednak mimo ewolucji, jaką idea miast-ogrodów przeszła na naszym gruncie, jej

efekty trwale zapisały się w krajobrazie kulturowym podlódzkich miast-lasów, a ochrona i odnowa ich materialnego dziedzictwa powinna być współcześnie sprawą wiodącą.

Literatura

- Baranowska M., 2007, *Miasta-ogrody, utopia a rzeczywistość*, „Acta Universitatis Lodzianis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 8.
- Boniński R., 2002, *Miasto-Las Kolumna*, „Wędrownik”, 1 (371).
- Dronka T., 1994, *Letnisko Kolumna*, „Na sieradzkich szlakach”, 3 (35).
- Howard E., 1965, *Garden Cities of To-Morrow*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- Maczak A., 1987, *Próba określenia funkcji wypoczynkowej osiedli podmiejskich na przykładzie Kolumny*, „Acta Universitatis Lodzianis”, Turyzm 3.